

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477) «12/13»

РЕФОРМИ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА ТА ПІДНЕСЕННЯ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII ст.

Віктор Доценко

Університет Державної фіскальної служби України
Україна, 08201, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31
E-mail: dozenkov@ukr.net

Питання цивілізаційної історії українського народу для вітчизняних істориків упродовж багатьох століть було актуальним. Вибір напрямку державно-політичного і соціально-економічного розвитку Малої Русі (України) після Батієвої навали питання дискусійне і для сучасних істориків. Хто продовжив державницькі традиції Русі-України? Кого можна вважати русько-українським державником? Який цивілізаційний напрям розвитку було обрано у другій половині XIII ст.? Ось тільки деякі питання, які потребують подальших досліджень. Тому метою нашої статті є спроба поглянути на діяльність Галицько-Волинського князя Данила Романовича у контексті його державницького будівництва та вибору напрямку розвитку Південно-Західної Русі, встановити як вплинули на політичні процеси особливості соціально-політичної історії краю та визначити основні риси еволюційних процесів, що проходили у Галицько-Волинській Русі.

У XIII ст. весь хід історичних подій у Південно-Західній Русі тривалий час обертався навколо Галицько-Волинського князя Данила Романовича. Щоб зрозуміти значення його особистості та його діяльності для державно-політичної, правової та соціально-економічної історії України, необхідно поглянути на попередню державно-політичну історію краю.

Південно-Західна Русь упродовж XII ст. розвивалась власним державно-політичним напрямком, який мав суттєві відмінності з тогочасними суспільно-політичними реаліями інших руських земель. Особливий суспільний устрій і стосунки, які мали місцеві рюриковичі з боярством, міщанами та західними сусідами спричинили до формування власної

державницької моделі, яка склалась у Галицько-Волинському князівстві упродовж XII ст.

Південно-Західна Русь, як і внутрішня «Мала» (Київська Русь) була заселена більш щільніше ніж зовнішня Північно-Східна (Залешанська Русь), у ній були більш розвинуті господарські, адміністративні, культурні зв'язки, які робили даний регіон і його жителів більш розвинутими, а правлячу верству – князів, дружинників, купців, виборних і призначених чиновників, без яких держава не могла існувати, – справді державними мужами. Навіть народ регіону був, у певній мірі, державно мислячим: участь у народних зборах (віче), у військових походах князів, у захисті держави від кочівників і т.д. робило народ достатньо вільним та активним учасником не тільки місцевих самоврядних органів, але і державних справ. Населення «Малої» Русі закріпило зразки такого мислення і діяльності в історичній пам'яті, що згодом відродилося у козацькому русі та козацькій державі [1, с. 33].

Данило Романович вибрав західний варіант розвитку слов'янської цивілізації та держави. Цивілізаційний вибір здійснений князем відбувся не на пустому місці. Галицько-Волинська земля мала власну особливу державницьку традицію, яка склалась упродовж XII ст. Як пише М. Костомаров, князь у Галичині був обмежений у своїй владі місцевим віче, в якому першу скрипку відігравали місцеві бояри. Вони зосередили у своїх руках земельні ресурси та реалізовували свою могутність за допомогою демократичного інституту – віче. Галицькі князі настільки залежали від віче, що воно втручалось не тільки у вирішення питань внутрішнього та зовнішнього життя князівства, але й в особисте життя князя. Яскравий приклад події пов'язані із

князем Ярославом Осмомислом і його наступником князем Володимиром [2, с. 53]. Маючи сильних суперників у Галичині, Волинські князі з яких походив Данило Галицький у власній вотчині спиралась на місцевих бояр-дружинників, які всіляко підтримували власного князя. Це дозволяло волинським князям боротися за Галичину й об'єднати князівства у 1198 р. Це зробив батько Данила Роман Мстиславович. Він же оволодів 1201 р. Києвом. Таким чином, Роман Мстиславович фактично зробився великим князем київським. Його у літописах називали «великим князем самодержцем всієї Руської землі», а у латинських джерелах як «Regnum Russiae», що відображає погляд на державу Романовичів як безпосереднє продовження Київської держави, а також – прагнення володарів галицького столу об'єднати під своєю владою всі руські землі й у першу чергу здобути контроль над Києвом [3, с. 43].

У 1204 р. папа Інокентій III запропонував Роману королівську корону. Це мало символізувати визнання за князем королівського статусу і права для його нащадків називати себе володарями Русі. У листі папи Інокентія IV до великого магістра Тевтонського ордену від 22 січня 1248 р. Данило титулується «достойним королем Русі», тоді як Олександр Невський «шляхетним мужем, князем суздальським». Титулування Данила королем Русі, ще до отримання ним королівської корони від папи у 1253 р. свідчить, що він дістав визнання своєї королівської гідності внаслідок права успадкування [4, с. 76].

Нащадок Романа князь Данило продовжив батьківську політику. У 1219 р. Данило Романович досяг 18-ліття, одружився з донькою тільки-но посадженого у Галичі польським князем Лешком Мстислава Мстиславича (Удалого) і став самостійно правити. Одразу розпочав Данило і діяльність по збиранню втрачених батьківських володінь.

Мудрий і прозорливий державний діяч Данило Романович розумів, що одразу йому не відвоювати у боярства й угрів Галицьку землю – для того ще не настав час, бо ще не була повернута Волинська земля. На кінець 20-х років XIII ст. князь об'єднує під своєю зверхністю майже всю Волинь. Останнім 1234 р. було приєднано Белзьке удільне князівство [5, с. 25].

У 30-40-ві рр. XIII ст. князь приєднав Галичину та поширив свій вплив на Схід, приєднавши Пінську та Київську землю. Одночасно князь прагнув реалізувати незакінчений

батьківський проект інтеграції Руського князівства до Західної цивілізації.

Данило Галицький, вибираючи західний вектор розвитку, орієнтувався на сформовані у середині князівства та його західних сусідів своєрідну князівсько-боярську традицію, в основі якої лежали контрактно-договірні стосунки між князем, боярами та його дружинниками. Сильна місцева Галицька боярська верхівка тяжіла до європейського феодалізму з його договірно-правовими регуляторами. Як свідчить О. Субтельний: «Галицькі бояри були найбільш свавільними, багатими й могутніми на всіх руських землях. Вплив цієї аристократії був настільки всепроникним, що Галичину часто вважають ідеальним зразком олігархічного правління на Русі, який поряд з республіканським Новгородом та абсолютиським Володимиром та Москвою являв собою третій різновид політичного устрою Київської держави. На думку радянських вчених, винятково велика влада галицьких бояр значною мірою пояснюється їх походженням. На відміну від бояр в інших князівствах, де вони здебільшого походили з княжої дружини, галицька аристократія, очевидно, розвинулася з місцевої племінної знаті. І свої маєтки вона дістала не від князя, як це водилося, а узурпувавши общинні землі. прийшовши сюди перші Рюриковичі наштовхнулися на аристократію, що вже добре вкорінилася і була готова обстоювати власні інтереси» [6, с. 63]. Влада бояр спиралась і на розвинутий у регіоні видобувні промисли. Місцеві бояри мали монополію на видобуток солі і торгівлю нею. Це дозволяло боярству вести активну незалежну політику у стосунках з місцевими князями та сусідніми державцями. Маючи в особі місцевого боярського олігархату сильного суперника, князь Данило вимушений був використовувати у стосунках з ним досвід західних сусідів, які у своїх державах вимушені були також боротися з сильними місцевими феодалами. Ставка робилась на формуванні служивого боярства, тобто вихідця з власної дружини князя та на посиленні міст, які мали, отримавши від князя певні привілеї, допомагати йому у боротьбі з власними феодалами.

При існуванні впливового й амбіційного боярства князь не міг перенести у своє володіння ординську модель управління. Для цього потрібна була присутність монголів, які б своєю силою могли б забезпечити князю абсолютну владу. Однак монголи були далеко. Ординці не встановили у Галицько-Волинській Русі владу власних намісників-

баскаків, управлінські функції виконував власне князь Данило. М.Ф. Котляр робить припущення, що ординців стримувала близькість руських земель до країн Заходу, як зберігали величезну економічну та військову потугу. Мабуть, Батий пам'ятав про поразку, якої зазнали його орди від чеських важкоозброєних рицарів у 1241 р. [5, с. 26].

За таких обставин робити ставку на монголів і виплату данини Орді, для Данила Романовича було рівнозначним політичному самогубству та втраті власних позицій у стосунках з польськими й угорськими володарями. Маючи сильну армію та підтримку населення, князь проводив активну антиординську політику.

Данило вибрав свій стиль контактів з Ордою – мобільний маневр, який передбачав ухилення від лобових зіткнень і прикордонну дипломатію. Хан прагнув знищити непокірних князів та їх військові дружини. Знищення війська, а не захоплення території, дозволяло ординцям встановити владу у володіннях вбитого ними князя. Це розумів князь Данило і вмів маневрувати у стосунках з ханом.

Його візит в Орду та повернення назад з правом на князювання (ярликом), значно посилило позиції Данила та дало йому можливість розбудувати власну державу. Князь став федератом хана: він мусив висилати власне військо до монгольських походів, але регулярної данини, супроводжуваної переписом населення, не платив [7, с. 104]. Тобто Данило Романович отримав можливість самостійно від ординців розвивати економіку краю та проводити незалежну зовнішню та внутрішню політику.

Перше, що зробив князь після повернення з Орди, стала розправа над непокірним Галицьким боярством. Було страчено найбільш непокірних і відібрано у них земельні володіння. Землі стали оплатою для власної дружини та вірного люду. Пожалування Данила започаткували у Галичині нове служиве боярство, яке визнавало себе васалом князя.

Іншою реформою князя стала розбудова міст, які мали стати його опорою у боротьбі з знахабнілими боярами. На запрошення князя, а може і самостійно до Галицько-Волинської Русі приїздили німецькі, польські ремісники, а також русичі із прикордонних з Ордою земель. Політика князя чимось нагадувала політику тогочасних польських та чеських князів, а також угорських королів. У XIII ст. люди були багатством, оскільки земля без них – а її не бракувало – не мала вартості. Розуміючи

це, князь Данило намагався створити для переселенців-колоністів привабливі умови. Колоністи мали наповнити міста Галичини і Волині вправними майстрами, а у сільську місцину принести прогресивніші сільськогосподарські техніки.

Одночасно з переселенцями у Галицько-Волинське князівство проникають і деякі елементи західного права, яких не було в інших князівствах Русі. Німецькі колоністи започаткували організацію міського самоврядування, більш відомого як магдебурзьке право. Спочатку воно стосувалося лише німецького населення, а потім поширилося на всіх міщан. Одним із перших міст, в якому німецьку людність було виведено з-під юрисдикції місцевої адміністрації, був Володимир-Волинський, а першим містом, що отримало повне магдебурзьке право був Сянок. Грамота останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава наділяла міщан цього міста привілеями, зокрема, звільняла їх від податків на 15 років [8, с. 73].

«Німецьке право» принесло й особливу організаційну модель міської громади, яка поступово ставала самостійною та незалежною від князівської адміністрації. Запровадження міського самоуправління супроводжувалось прибуттям значних мас поселенців і кардинально новими соціально-економічними перетвореннями. Така модель несла з собою особисту свободу для міщан, регулювання їхніх повинностей, а також просторову перебудову міст і правову автономію. Цей процес у джерелах називався локацією та супроводжувався наданням локаційних привілеїв. Тобто відбувалось закладення нового міського поселення, видозмінювалось існуюче місто, або існуюче поселення отримувало міське право та починало виконувати функцію міста, що відділяло його від довколишніх сіл [9, с. 37].

Започаткований князем Данилом переселенський локаційний рух перетворився на багатоетапний процес розвитку міської мережі у Галицько-Волинському князівстві й у соціально-економічному та культурному відношенні зводився до містобудівництва й поширення західної міської культури, звичаїв і права. У локаційній перебудові були зацікавлені всі, хто брав у ній участь: заохочені економічними стимулами колоністи, які мали на меті осісти на новому місці на вигідних умовах, вони звільнялися від сплати податків; локатори (осадничі), які після заснування міста мали стати його управителями й отримувати гарантовані прибутки; фундатори міст –

монархи, світські та церковні власники, які прагнули збільшити свої доходи, що їх могли забезпечити добре функціонуючі міські осередки [9, с. 38]. Одночасно у регіоні поживалась торгівля, ремісниче виробництво. Князь Данило та його нащадки, визнаючи за міщанами численні привілеї та допомагаючи їм фінансово у нелегкій урбаністичній перебудові, отримували прискорений розвиток економіки у своїх землях і володіннях.

Приплив іноземних майстрів і внутрішня стабілізація державних інститутів дозволила у 1250-х рр. розгорнути масштабні фортифікаційні роботи, зокрема – були перебудовані й укріплені Володимирський і Кременецький замки та деякі інші фортеці. 1256 р. літопис вперше згадує місто Львів. А вже у 1283 р. львівська фортеця змогла стримати двотижневу облогу татарських військ [10, с. 170]. До кінця XIV ст. на землях Галицької Русі постало 37 локацій (міст) [9, с. 38].

Жвавому міському будівництву сприяли вірменські й єврейські переселенці. Князь Лев виділив вірменській громаді міста ділянку землі у північній частині Львова для будівництва монастиря, двох церков і житлових будинків [11, с. 46]. У часи князя Данила у Галицько-Волинське князівство переселялись євреї Подніпров'я, Болгарії та Візантії. Серед переселенців літописці згадують хозар, болгар, арабів, італійців і скандинавів.

На західний манер Данило Романович ініціював і перебудову власного війська. У 1250-х рр. Данило, напевно оцінивши звитягу чеських важкоозброєних рицарів у битвах з ординцями, провів реорганізацію війська: його важкоозброєна кіннота («оружники») вперше на Русі вдяглася у звичний для Європи рицарський обладунок, що захищав і вершників, і коней, а паралельно виокремилася легкоозброєна кіннота з луками («стрільці») [7, с. 104]. Крім того Данило утворив з селян підрозділи тяжкої важкоозброєної піхоти, що витіснила підрозділи боярських дружин. Це військо, цілком залежне від князя, дало йому можливість знищити боярську анархію та протидіяти іноземним державцям [12, с. 78].

Для посилення централізації влади Данило Романович провів і деякі адміністративно-управлінські реформи. Він особисто призначав посадовців, які реалізовували його внутрішню політику й управління територіями. У межах своєї компетенції посадовці мали адміністративні, військові та судові повноваження, збирали данину, податки та мито з населення і купців на користь князя. Містами

управляли тисяцькі й осадники. Утримання посадовців здійснювалось за принципом «кормління». Судова влада була поєднана з адміністративною. Суд в особливо важливих справах здійснював сам князь. Зокрема, суду князя підлягали знатні бояри [13, с. 99].

Проводив князь і власну політику стосовно православного духовенства краю. Єпископат Галицько-Волинського князівства формували вихідці зі знаних боярських родів, а отже вони всіляко намагались обмежити владу князя. Тому князі Данило та Василько активно боролися з церковним кліром. Перемишльський єпископ був убитий двором Андрієм; Галицький Артемій втік до Угорщини. А Угровського Йосифа, який сам себе проголосив митрополитом після татарської навали, князь Данило вигнав, ліквідувавши кафедру. Одночасно князь організував кафедру у Холмі та призначив туди єпископом Івана. Князь Василько повністю контролював єпископів Володимирського князівства. Всі вони походили з сімей Василькових урядовців [14, с. 203]. Велике значення для вітчизняного православ'я мало висвячення за протекцією князя Данила єпископа Кирила митрополитом Київським – це підкреслило правонаступність Галицько-Волинського князівства від Києва, як центра руського православ'я.

Отже, після монголо-татарського погрому роздроблених князівств Київської Русі залишки державності збереглися, на певний час, на заході сучасної України у формі Галицько-Волинського князівства, яке стараннями князя Данила у другій половині XIII ст. продовжило державницьку традицію Руської держави й увійшло у коло найпотужніших європейських держав. Данилові вдалося не тільки зупинити експансію своїх західних сусідів, але й розширити власні території за їх рахунок. Одночасно князь провів низку важливих реформ, які наблизили до тогочасної європейської державно-правової моделі організацію влади у Галицько-Волинському князівстві, реформували військо, а також посилили та зміцнили тогочасні українські міста. Крім того реформи дозволили князю, до певної міри, захистити свої землі від спустошливих набігів монголо-татар. Однак після смерті князя у 1264 р. його наступники не змогли втримати величі розбудованої князем держави і вона поступово почала занепадати. 1323 р. загинули останні представники правлячої династії Рюриковичів і бояри запросили на княжий престол далекого родича галицьких Романовичів Болеслава Мазовецького. Це був остан-

ній князь Галицько-Волинського князівства, після його смерті 1340 р. українські князівства потрапили під владу своїх західних сусідів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее / Н. Михальченко. – К.: ИПиЭНИ, 2013. – 340 с.
2. Костомаров М. Галерея портретів. Біографічні нариси / М. Костомаров. – К.: Веселка, 1993. – 326 с.
3. Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада / О. Однороженко. – К.: Темпора, 2011. – 422 с.
4. Терещенко Ю. Скарби історичних традицій / Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2011. – 560 с.
5. Котляр М.Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) / М.Ф. Котляр // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 21-33.
6. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
7. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньо-

модерної України / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2006. – 582 с.

8. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
9. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування / Н. Білоус. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.
10. Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199-1349): Монографія / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. – Львів: Бібліос, 2006. – 280 с.
11. Гураль П.Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П.Ф. Гураль. – Львів: ЛьвДУВС, «Край», 2008. – 468 с.
12. Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 512 с.
13. Грицак В. Адміністративно-територіальний устрій на теренах українських земель: Галицько-Волинське князівство / В. Грицак // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 3 (15). – С. 94-102.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. До середини XVII століття / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1995. – 588 с.

Доценко Віктор Реформи Данила Романовича та піднесення Галицько-Волинського князівства у другій половині XIII ст.

У статті автор робить спробу поглянути на діяльність Галицько-Волинського князя Данила Романовича у контексті його державницького будівництва та вибору напрямку розвитку Південно-Західної Русі, встановити, як вплинули на політичні процеси особливості соціально-політичної історії краю і визначити основні риси еволюційних процесів, що проходили у Галицько-Волинській Русі.

Ключові слова: Галицько-Волинське князівство, бояри, реформи, міста, переселення

Доценко Віктор Реформы Данила Романовича и возвышение Галицко-Волынского княжества во второй половине XIII в.

В статье автор делает попытку посмотреть на деятельность Галицко-Волынского князя Данила Романовича в контексте его государственного строительства и выбора направления развития Юго-Западной Руси, установить, как повлияли на политические процессы особенности социально-политической истории края и определить основные черты эволюционных процессов, что проходили в Галицко-Волынской Руси.

Ключевые слова: Галицко-Волынское княжество, бояре, реформы, города, переселение

Dotsenko Viktor Reforms of Danylo Romanovych and Galicia-Volyn principality's ascension in the second part of the XIIIth century

The author of the article attempts to look at the activities of Galicia-Volyn prince Danylo Galytskyi through the context of his state creation and development direction option of South-western Russ. He also tries to determine the way of peculiarities of social and political land history influenced on political processes and identify main features of evolutionary processes that existed in Galicia-Volyn Russ.

Statehood remains were saved as Galicia-Volyn principality for some period after mongol and tatar destruction of Kyivan Russ's principalities. Galicia-Volyn principality continued state tradition of Russ and became one of the most powerful European nation with the help of Danylo's attempts. He also stopped the expansion of eastern neighbours and increased his own areas at their expense. At the same time prince conducted important reforms, that approximated Galicia-Volyn principality to European state legal type of government organization. Reforms also strengthen Ukrainian cities of those times. Besides that, they provided prince with the protection of land from mongol and tatar destruction. However, prince's descendants could not maintain the power of state and it degraded after his death in 1264. The last representatives of ruling Rurikovytych dynasty died and nobles invited Romanovych distant relative Boleslav Mazovetskiy to take the throne in 1323. It was the last prince of Galicia-Volyn principality. Ukrainian principalities became dependent on their eastern neighbours after his death in 1340.

Keywords: Galicia-Volyn principality, nobles, reforms, cities, migration

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор
Погромський В.О., к.і.н.

Надійшла до редакції 12.03.2017 р.